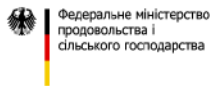

Підтримку надає:

на підставі рішення
Німецького Бундестагу

Німецько-український
агрополітичний діалог

Агрополітичний звіт

APD/APB/11/2023

Потенціал подальшого сталого розвитку дрібних аграрних підприємств в Україні в контексті європейської інтеграції та впливу на ці процеси воєнних дій

Микола Пугачов

Київ, квітень 2023 року

Виконавці

Оперативний партнер

Генеральний уповноважений BMEL
Офіс Берлін

Про проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД)

Проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» реалізується за підтримки Федеральним Міністерством продовольства та сільського господарства (BMEL) з 2006 року і наразі до 2024 року та за його замовленням через виконавця ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Агрікалчер енд Файненс Консалтантс.

Реципієнтом проєкту виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада». При реалізації важливих заходів для розвитку ринку землі, використання державних земельних площ та приватизації АПД працює у кооперації з ТОВ з управління та реалізації земель (BVVG). Бенефіціаром проєкту виступає Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Проєкт має підтримувати Україну в питаннях розвитку сталого сільського господарства, ефективної переробної промисловості та підвищення міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів ринкової та регуляторної політик та з урахуванням потенціалу розвитку, який виникає в рамках Угоди про Асоціацією між ЄС та Україною. З цією метою Проєкт має надавати інформацію про німецький, зокрема, східнонімецький, а також міжнародний, європейський досвід з розробки рамкових аграрно-політичних умов, а також з організації відповідних аграрно-політичних установ.

www.apd-ukraine.de

Автор

Микола Пугачов

Дисклеймер

Це дослідження публікується за відповідальності Німецько-українського агрополітичного діалогу (АПД). Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації в дослідженні належать авторам і не обов'язково збігаються з думкою АПД.

Зміст

УКРАЇНА ТА ПЕРСПЕКТИВА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	4
Роль дрібних підприємств у виробництві та експорті аграрної продукції, досвід та перспективи торгівлі з ЄС.....	6
Аграрні підприємства та впровадження підходів сталого розвитку.....	10
Оцінки фермерів щодо впровадження підходів сталого розвитку (результати опитування)	18
Оцінка потенціалу та наявних викликів після завершення війни	20
Пропозиції та потреби для подальшого сталого розвитку дрібних агropідприємств.....	22
Ризики та пропозиції щодо управління ними.....	24

УКРАЇНА ТА ПЕРСПЕКТИВА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони ¹ (далі – Угода; Угода про асоціацію) стало ключовим етапом процесу європейської інтеграції України. Угоду ратифіковано Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 року.² Європейська інтеграція є незмінним стратегічним пріоритетом державної політики України, продиктована фактом її належності до європейської цивілізації та є вибором українського народу. Україна взяла зобов'язання щодо імплементацію своєї нормативно-правової бази до вимог Європейського Союзу. Угодою передбачено здійснення моніторингу та оцінки її виконання відповідно до Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ³

Глава 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи» Угоди про асоціацію містить зобов'язання щодо наближення законів України до законів ЄС та подальшого впровадження принципів Угоди СФЗ (санітарні та фітосанітарні заходи). Україна має наблизити своє законодавство про санітарні та фітосанітарні заходи щодо охорони тварин до законодавства ЄС, як це визначено у Додатку V до Угоди про асоціацію.

Україна зобов'язалася охороняти географічні зазначення ЄС відповідно до рівня охорони, встановленого Угодою (стаття 202 «Визнані географічні зазначення»). Додаток XXII-A «Географічні зазначення – законодавство сторін та елементи реєстрації і контролю» присвячений цим питанням.

Є зобов'язання України охороняти винаходи у галузі біотехнологій відповідно до норм національного патентного законодавства (стаття 221 «Охорона винаходів у галузі біотехнологій») та забезпечувати збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього природного середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів (стаття 361 Угоди) у таких сферах:

- зміни клімату;
- екологічне управління та горизонтальні питання, зокрема освітню та навчальну підготовку, доступ до інформації з питань навколишнього природного середовища та процесу прийняття рішень;
- якість атмосферного повітря;
- якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище;
- управління відходами та ресурсами;

¹ Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820

² Закон України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>

³ <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=f1bdcc6c-abc8-46dc-9648-ed56b2fcea1c&tag=ImplementatsiiaUgodiProAsotsiatsiiuMizhUkrainoiuTas>

- охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі);
- промислове забруднення і промислові загрози;
- хімічні речовини;
- генетично-модифіковані організми, в тому числі у сільському господарстві;
- шумове забруднення;
- цивільний захист, зокрема стихійні лиха і антропогенні загрози;
- міське середовище;
- екологічні збори.

Угода про асоціацію містить зобов'язання України щодо аграрного сектору, зокрема глава 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій», де передбачене поступового зближення політик та законодавства. Додаток XXXVII до глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» містить регламенти, директиви, рішення, рекомендації та повідомлення ЄС, що є частиною юридичних стандартів, які розглядаються українською стороною як зобов'язання щодо поступового наближення законодавства по аграрному сектору чи продукту до норм ЄС. Зокрема, вони стосуються політики якості, органічного фермерства, біорозмаїття, генетично модифікованих зернових, стандартів торгівлі рослинами, насінням рослин, продуктами, отриманими з рослин, фруктами та овочами, стандартів торгівлі живими тваринами та продуктами тваринництва.

Ці та інші положення щодо зміни українського законодавства та нових вимог до господарської діяльності стосуються як великих, так і малих сільськогосподарських підприємств.

Кабінет Міністрів України здійснює постійний моніторинг виконання Угоди про асоціацію⁴, складає щорічні плани щодо подальшої імплементацію нормативно-правової бази України. У Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік зазначено, що за підсумками року Україна виконала 63% своїх зобов'язань, що стосуються сільського господарства. У цій сфері прогрес виконання зобов'язань Україною збільшився на 9% за 2022 рік.⁵ Процес подальшої імплементації нормативно-правової бази України триватиме.

З метою забезпечення підготовки України до переговорів про вступ до Європейського Союзу 28 лютого 2023 року Кабінет Міністрів України схвалив постанову щодо проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС) та затвердив Порядок її проведення.⁶ Документ визначає засади організації проведення оцінки адаптації законодавства України до

⁴ Звіти про виконання Угоди. URL : <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zvity-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu>

⁵ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL : https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf

⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2023 р. № 189 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text>

права ЄС (селф-скринінг або самоаудит) і виявлення невідповідностей та прогалин, які необхідно усунути для підготовки України до переговорів про вступ до ЄС. Згідно з цим актом міністерства та інші центральні органи виконавчої влади мають до 30 червня 2023 року провести первинну оцінку стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС) відповідно до Порядку, затвердженого цією постановою, та до 30 серпня 2023 року подати Кабінетові Міністрів України звіт за результатами проведення оцінки разом з пропозиціями щодо приведення галузевого законодавства України у відповідність з правом Європейського Союзу (acquis ЄС).

Проведення самоаудиту (селф-скринінгу) українського законодавства на предмет його відповідності європейським стандартам дозволить виявити слабкі місця та зрозуміти, де і що потрібно здійснити щодо забезпечення успішних переговорів про членство України в Європейському Союзі та бути готовими до вступу в ЄС. За оцінками експертів до повноправного членства в ЄС потрібно до 5 років, якщо Україна активно робитиме кроки назустріч ЄС.⁷

РОЛЬ ДРІБНИХ ПІДПРИЄМСТВ У ВИРОБНИЦТВІ ТА ЕКСПОРТІ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ, ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТОРГІВЛІ З ЄС

За даними Державної служби статистики України та Державного підприємства «Національні інформаційні системи» станом на 1 січня 2023 року загальна кількість суб'єктів підприємництва в АПК складала 91007 одиниць, з них: юридичних осіб – 73182 од., в т.ч фермерських господарств – 49567; фізичних осіб – підприємців (ФОП) – 17825 од., в т.ч. сімейних фермерських господарств – 1995 одиниць.

Згідно з нормами Господарського кодексу України (стаття 55) малими є підприємства, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України⁸.

Для цілей статистичного обліку (до березня 2023 року⁹) до малих сільськогосподарських підприємств відносили ті підприємства, розмір яких не перевищує порогові значення хоча б за одним з таких статистичних критеріїв:

- площа сільськогосподарських угідь - 200 гектарів;
- чисельність великої рогатої худоби - 50 голів;
- чисельність свиней - 50 голів;
- чисельність овець або кіз - 50 голів;
- чисельність птиці - 500 голів;
- кількість працюючих у сільському господарстві - 20 осіб;

⁷ Мовчан Вероніка Стати членом ЄС за 5 років – реально для України URL : <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/opinion/stat-chlenom-es-cherez-5-let-realno-dlya-ukrainy-no-chto-seychas-biznesu-daet-kandidatstvo>

⁸ Господарський кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

⁹ Наказ Державної служби статистики №94 від 24 лютого 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0094832-23#Text>

- обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства - 150 тис.грн ¹⁰.

За статистичними даними понад 95% аграрних підприємств є малими, на кінець 2021 року їх кількість перевищувала 44,2 тис. одиниць. Кількість малих підприємств у сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних із ними послуг, включаючи фермерські господарства, наведена в табл. 1.

1. Кількість підприємств у сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних із ними послуг згідно даних Держстату України, 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Усього аграрних підприємств, тис. одиниць	48,3	47,7	46,1
з них малі підприємства:			
тис. одиниць	46,3	45,9	44,2
%	95,9	96,1	96,0
Фермерські господарства, тис. одиниць	45,6	46,9	32,4*

* Кількість статистично активних фермерських господарств ¹¹

Основними землевласниками і землекористувачами в Україні є великі і середні сільськогосподарські підприємства та громадяни (домогосподарства). Частка останніх становить 36,5% або 15,6 млн га (табл. 2). За даними погосподарського обліку в країні налічується 4,5 млн. домогосподарств, що мають у своєму володінні або користуванні землю і місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів. Ці домогосподарства здійснюють сільськогосподарську діяльність переважно з метою самозабезпечення продуктами харчування. У структурі виробництва домогосподарств переважає продукція, яка потребує багато трудових витрат (овочі та картопля, плоди і ягоди, тваринницька продукція). Надлишки цієї продукції можуть реалізуватися на селянських ринках або заготовчим організаціям.¹² Найбільш потужні сільські домогосподарства переходять до переважно товарної діяльності та реєструються підприємницькі одиниці (фермерські господарства).

¹⁰ Наказ Державного комітету статистики України від 9 листопада 2011 р. № 289. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0289832-11#Text>

¹¹ Слободяник Іван. Фермерству в Україні кінець? URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/13/697907/>

¹² Хуберт Коше (Hubert Cochet). Господарства населення : зникаючий пережиток минулого чи шлях у майбутнє. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 79-87.

2. Структура сільськогосподарських угідь за категоріями землевласників і землекористувачів, 2021 р.

Показники	тис. га	%
Усього земель	42726	100
Землі користувачів інших категорій	6273	14,7
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	36453	85,3
землі сільськогосподарських підприємств	20823	49,0
у т.ч. фермерські господарства	4969	11,6
з них великі фермерські господарства	1899	4,4
малі фермерські господарства	3070	7,2
землі громадян	15630	36,5

Фермерські господарства в Україні використовують лише 11,6% сільськогосподарських земель (майже 5 млн га), з них на малі фермерські господарства припадає 7,2%, або 3,0 млн га. Частка фермерських господарств у виробництва сільськогосподарської продукції країни становить близько 13% (табл. 3).

3. Виробництво сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами (у постійних цінах 2016 року), млн. грн

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Всього вироблено продукції сільського господарства фермерськими господарствами	79053,0	65771,8	90259,5
у т.ч. продукції рослинництва	75809,2	62295,1	86420,9
продукції тваринництва	3243,8	3476,7	3838,6
Частка фермерських господарств у виробництва сільськогосподарської продукції, %	12	11	13

Фермерські господарства в основному виробляють рослинницьку продукцію. Частка тваринницької продукції в структурі виробленої фермерськими господарствами сільськогосподарської продукції становить лише 2% (рис. 1).

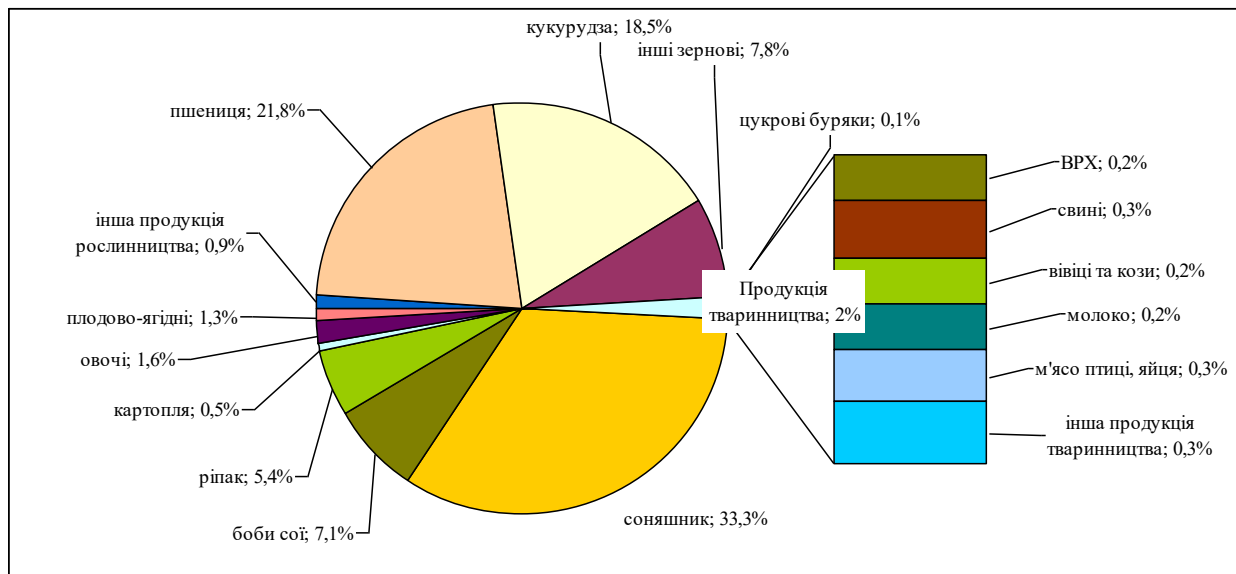

Рис. 1. Структура доходів малих фермерських господарств України, 2021 р.

В структурі доходів фермерських господарств переважають соняшник (33,3%), пшениця (21,8%), кукурудза (18,5%) та інші зернові культури (7,8%). При цьому окремі малі фермерські господарства займаються виробництвом нішових культур, які не є у пріоритеті великих господарств, у т.ч. овочів, фруктів і ягід.

Більшість малих виробників сільськогосподарської продукції самостійно не беруть участь у експорті своєї продукції. Вони реалізують вирощену продукцію переважно на внутрішньому ринку. Проте окремі малі фермерські господарства успішно здійснюють експорт в країни ЄС своєї продукції. Це, зокрема, ферми, які здійснюють виробництво равликів (гелікокультура). Наприклад, ферма Maxi Snail у Київській області. У 2021 році вони щомісяця експортували по 20 тонн равликів до Іспанії. Загальний обсяг виробництва равликів на рік становив 300 тонн ¹³.

Перспективним нішовим продуктом для українських малих господарств є виробництво меду. Окремі з фермерських господарств безпосередньо здійснюють експорт своєї продукції. Так, за даними Державної митної служби України у 2021 році фермерське господарство Коба з Одеської області експортувало 60 тонн меду до Словаччини.

Для малих фермерських господарств є перспективним вирощування горіхів, адже вони забезпечують більшість цієї продукції. Горіховий сад площею від 0,5 га дозволяє розвивати ефективний бізнес. Україна займає третє місце в світі з експорту горіхів. Розвитку експорту горіхів сприяє професійне галузеве об'єднання ВГО «Українська горіхова асоціація» ¹⁴, що об'єднує 136 дійсних членів асоціації (станом на 01.02.2020р.) та більше 2000 асоційованих членів в областях країни.

Садівництво та ягідництво також є одним з пріоритетів для малих господарств. На 2020 рік площа всіх насаджень культур плодкових і ягідних становила близько 225

¹³ Maxi Snail. URL : <https://maxisnail.com.ua/>

¹⁴ ВГО «Українська горіхова асоціація» URL : <https://ukr-nuts.com.ua/>

тис. га. Найбільші площі насаджень були під зернятковими культурами – біля 100 тис. га і кісточковими – 60 тис. га. Площі під ягідними культурами становили близько 20 тис. га. Основні обсяги продукції реалізуються на внутрішньому ринку, але окремим малим господарствам вдалося експортувати свою продукцію – заморожені фрукти і ягоди. За даними Державної митної служби України у 2021 році фермерське господарство «Макосад» з Чернівецької області реалізувало свою продукцію до Греції.

Серед основних чинників, які не сприяють збільшенню експорту продукції малими господарствами, можна відзначити:

- слабка обізнаність з об'єктивними реаліями вітчизняного і зарубіжних ринків;
- брак знань щодо сучасних практик сталого господарювання, вимог до продукції та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, умов здійснення експорту тощо;
- нездатність товаровиробників самостійно сформувати достатні товарні партії продукції та відсутність ефективної сільськогосподарської кооперації;
- нестабільний фінансовий стан малих виробників продукції, їх слабка технічна забезпеченість та повільне впровадження інноваційних технологій та підходів сталого розвитку.

Слід зазначити, що з початком повномасштабного вторгнення рф до України спостерігається певна непрогнозованість ситуації на внутрішньому агропродовольчому ринку. Проте, саме дрібні виробники змогли швидше адаптуватися та диверсифікувати власну діяльність.

АГРАРНІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПІДХОДІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Чинним законодавством України допускається різноманітність видів і організаційних форм аграрних підприємств. Серед малих сільськогосподарських підприємств діяльність здійснюють біля 1000 приватних підприємств і господарських товариств при середньому розмірі площі до 90 га. Проте основною формою аграрних підприємств є фермерські господарства. Вони створюються і працюють відповідно до Закону України «Про фермерське господарство»¹⁵

В Україні визнано, що малі сільськогосподарські підприємства є одним з визначальних чинників збереження сільської поселенської мережі та села, «збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації».¹⁶ Економічна спроможність селянина ефективно працювати на своїй землі є

¹⁵ Закону України «Про фермерське господарство» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

¹⁶ Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>

визначальним мотивом для життя у сільській місцевості, для розбудови села і сільських територій як середовища життя і господарювання. Фермер-селянин, який бачитиме перспективу для свого господарства, отримуючи достатні доходи для відтворення вкладеного капіталу, обов'язково дбатиме про добробут сільської громади, її соціально-економічний розвиток, збереження екологічної рівноваги. У цьому плані найбільш ефективним є сімейне фермерське господарство.

Для стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств та трансформації дрібних приватних землевласників до організованого аграрного ринку у 2016 році було прийнято відповідний Закон України¹⁷. Виокремлення цієї форми фермерства є об'єктивно необхідним і практично значущим. Цей документ є базовим для розвитку сімейних ферм, оскільки його норми визначають інституційні рамки і форми, а також організаційно-правові статуси останніх як суб'єктів ринку, механізм організаційно-економічної легалізації невеликих селянських господарств у системі аграрного ринку. Згідно Закону, фермерське господарство має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України.

Сімейне фермерське господарство може бути створено без набуття статусу юридичної особи, тобто організовується фізичною особою - підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства. За даними Державної податкової служби із загальної кількості зареєстрованих сімейних фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи 584 господарства є платниками єдиного податку 4 групи, тобто мають в обробітку земельні ділянки площею від 0,5 до 20 га.

Сімейне фермерство забезпечує безпосереднє поєднання робітника із засобами виробництва, бо вони належать саме цим товаровиробникам і здійснення діяльності, переважно, відбувається на території однієї територіальної громади. У цьому господарстві виробничі відносини є чіткими і прозорими, розподіл виробленого продукту здійснюється членами сімейного фермерського господарства, які є рівноправними власниками всього того, що належить сім'ї. У сімейному фермерському господарстві в процесі виробництва та надання послуг постійно нагромаджується і передається досвід та навички сільськогосподарського виробництва від більш досвідчених до менш досвідчених або молодих працівників – членів сім'ї.

Створення і функціонування сімейних фермерських господарств сприятиме:

- посиленню соціального та економічного захисту членів таких сімейних фермерських господарств;

¹⁷ Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-19#Text>

- підвищенню готовності і здатності селян (особливо молодого і середнього покоління) до самостійного господарювання на сімейних засадах;
- створенню на основі сімейних фермерських господарств більш життєздатної системи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації;
- підвищенню доходів сільських жителів та збільшенню надходжень до місцевих бюджетів;
- полегшенню доступності до чинних програм бюджетної підтримки аграрного сектору і запровадження нових програм, спеціально для них призначених;
- посиленню функції підтримки розвитку малих виробників сільськогосподарської продукції в діяльності органів державного регулювання сільського господарства.

Для забезпечення прозорого залучення та розподілу усіх видів підтримки для українських аграріїв, як за кошти державного бюджету, так і у вигляді пільгових кредитів, міжнародних грантів або технічної допомоги, Міністерством аграрної політики та продовольства створено Державний аграрний реєстр (ДАР). Це автоматизована електронна система, у якій суб'єкти господарювання створюють персональний електронний кабінет виробника аграрної продукції (у т.ч. малих господарств), до якого автоматично підвантажуються дані з інших державних реєстрів про його господарську діяльність, земельний банк, поголів'я тварин тощо. В електронному кабінеті міститься актуальна інформація про доступні для суб'єкта програми підтримки. Заявки на участь у них подаються онлайн через кабінет. Крім того, система в режимі реального часу інформує про нові можливості. Реєстрація та подання заявок на участь у програмах підтримки в ДАР є безкоштовними.¹⁸

Важливими механізмом розширення економічних можливостей малих аграрних виробників (у т.ч. фермерських господарств), підвищення ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції та зниження їх ризиків мала стати сільськогосподарська кооперація. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» був прийнятий ще у 1997 році.¹⁹ Навіть після змін, внесених до цього Закону у 2012 році та запровадження окремої бюджетної програми підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, у вітчизняному сільському господарстві кооперація не набула поширення. Селяни продемонстрували певну неготовність об'єднувати майно для ведення спільної діяльності, побоюючись минулого досвіду колективізації. Одночасно, податкове законодавство не сприяло веденню прибуткової діяльності, тому у липні 2020 року було прийнято новий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», який закріпив перехідний період адаптації для вже створених кооперативів та мав активізувати провадження спільної

¹⁸ Державний аграрний реєстр. URL : <https://www.dar.gov.ua/>

¹⁹ Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80#Text>

господарської та іншої діяльності у сільському господарстві.²⁰ На початок 2022 року в Україні було зареєстровано 1274 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 1001 сільськогосподарських виробничих кооперативів а їхня частка на українському ринку аграрної продукції становить трохи більше 1%.

Розвиток малих форм господарювання, зокрема сімейного фермерства, крім зазначеного вище, сприяє реалізації Цілей сталого розвитку України до 2030 року²¹

Зокрема, Ціль 2 «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» потребує реалізації комплексу заходів, у т.ч. стимулювання створення малих господарств, зокрема сімейних, удосконалення правової бази та забезпечення сприятливих економічно-організаційних і соціальних умов їх діяльності.

Реалізації цілі 8 «Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх» сприятиме збільшення кількості зайнятих з одночасним зменшенням частки неформальної зайнятості через розвиток фермерських господарств, посилення мотивації до інноваційної діяльності, технічного переоснащення виробництва з високою доданою вартістю. Для досягнення зазначеної цілі потрібне покращення умов ведення бізнесу, у тому числі регуляторних, спрощення податків та зборів, формування сприятливого інвестиційного клімату; надання доступу до фінансових послуг мікро- і малим підприємствам; стимулювання упровадження раціональних моделей господарювання на засадах сталого розвитку та запобігання погіршенню стану навколишнього природного середовища; сприяння зайнятості та гідній праці для всіх жінок і чоловіків, а також захисту трудових прав, забезпеченню надійних і безпечних умов праці.

Реалізація Цілі 12 «Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва» передбачає посилення ролі місцевих громад, всеохоплююче інформування, просвітництво та освітні заходи щодо сталості цих процесів. Зазначене сприятиме формуванню у сільських жителів і товаровиробників відповідних виважених моделей поведінки і практик господарювання, оптимізації системи санкцій із забруднювачів довкілля та економічного стимулювання відповідального поводження.

Реалізація зазначених цілей можлива шляхом формування інституційно-правового забезпечення механізму інституціоналізації та розвитку сімейних фермерських господарств й поліпшення умов ведення ними аграрного бізнесу. Для досягнення максимального практичного ефекту, і врахування національних аграрних особливостей, кожна країна ЄС розробляє власні стратегії сталого розвитку

²⁰ Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>

²¹ Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

сільських територій. Наявність такого документу є важливим для України, де сільське поселення складає понад 30% наявного населення, а сільськогосподарські угіддя – 70% земельного фонду держави, відповідно, сталість розвитку сільських територій значною мірою забезпечує сталість соціально-економічного розвитку країни в цілому. Наразі підготовлено проєкт Концепції розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року²² та Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року²³.

Ключовою складовою цих документів є розвиток малих форм господарювання і комплексний розвиток сільських територій, спрямований на стабільне забезпечення сільськогосподарського виробництва, поліпшення умов праці та проживання населення, збереження природного середовища. Основними принципами є поєднання збереження природи, задоволення основних потреб людини, досягнення рівності та соціальної справедливості, забезпечення соціального розвитку та культурного різноманіття; підтримання цілісності екосистем. Важливою передумовою їх досягнення є наука і освіта, які сприяють ефективному управлінню, обґрунтованому прийняттю рішень, розвитку демократії.

Попри позитивні інституційні організаційно-економічні новації щодо стимулювання створення малих аграрних підприємств, зокрема сімейних фермерських господарств, підвищення мотивації селян до набуття ними статусу офіційних учасників організованих ринків продукції, одержувачів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, активних учасників програм розвитку сільських територій, не спостерігається чіткої й активної тенденції їх створення та розвитку сімейного фермерства, а кризові явища в сільській місцевості загострюються.

Ця криза проявляється, насамперед, у різкому скороченні зайнятості в сільській місцевості, посиленні безробіття і бідності. У пошуках виходу з них селяни, і особливо сільська молодь масово мігрує. Як наслідок, подальше посилення цих негативів призводить до депопуляції сільського населення, яка сьогодні охопила всю Україну, різкого скорочення людності в сільській поселенській мережі і втрати людського ресурсу – основи виробництва в сільському господарстві, і, як наслідок, до економічної деградації сільських територій взагалі.

Так, за період 2000-2021 рр. кількість населених пунктів в Україні скоротилася на 370 сіл або в середньому по 18 сіл щорічно. На початок 2022 р. в Україні (без урахування тимчасово на той час окупованої території Автономної Республіки Крим та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях) проживало 12473,6 тис. осіб сільського населення, що складало 30,3% від загальної чисельності населення країни. Порівняно з 1990 р. сільське населення скоротилось

²² Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року: проєкт / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.

²³ Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 60 с.

на 4495,7 тис. осіб, або на 26,5%. При цьому у Чернігівській області сільське населення зменшилося майже вдвічі – на 49,6%, Сумській – на 41,5, Хмельницькій – на 34,1, Полтавській – на 33,2, Житомирській області – на 32,7%.

Смертність у сільській місцевості в 2,5 рази перевищує народжуваність. У 2021 р. коефіцієнти народжуваності та смертності становили відповідно 7,7 та 19,5 особи на 1000 осіб наявного населення.

Ускладнює соціально-демографічну ситуацію й те, що нині в сільських територіях України практично вичерпаний потенціал відтворення населення. На початок 2022 р. чисельність людей, старших за 60 років (3048 тис. осіб), в 1,5 рази перевищила чисельність дітей у віці до 14 років (2075 тис. осіб). Лише за 2021 р. цей контингент сільського населення скоротився на 43 тис. осіб, а людей у найбільш продуктивному репродуктивному віці (20–39 років) було 3385,4 тис. осіб, що становило лише 27% від загальної чисельності сільського населення України. Тільки за 2021 р. ця група населення (20–39 років) зменшилася на 60 тис. осіб, що склало 0,5% загальної чисельності сільського населення, причому на кожних 1000 чоловіків зазначеного віку на початок 2022 р. припадало 909 жінок, а у віковій категорії 30–34 роки – 884 жінки.

У свою чергу, цей факт засвідчує, що за відсутності працездатної молоді на сільському ринку праці, сільське працездатне населення за якістю робочої сили (освітньо-кваліфікаційний рівень, професійні навички, стан здоров'я тощо) знаходиться у програшному становищі порівняно з міськими жителями. Як наслідок, це істотно ускладнюватиме впровадження техніко-технологічних змін у сільськогосподарському виробництві й впливатиме на продуктивність праці.²⁴

Ситуація, яка нині склалася на вітчизняному сільському ринку праці, не може не викликати занепокоєння, адже вражаючі диспропорції його фундаментальних чинників, зростання рівня безробіття серед сільського населення, дефіцит якісних робочих місць та недостатнє забезпечення умов для гідної праці становлять потенційну загрозу для динамічного соціального розвитку, економічної і продовольчої безпеки держави та суспільно-політичної стабільності. У 2021 р. рівень зайнятості сільського населення досягнув свого мінімуму з 2000 р. – 46,7%. Це найнижчий показник рівня зайнятості сільського населення за остання 20 років (рис. 2). Рівень безробіття сільського населення у 2021 р. підвищився до 10,6%, а серед осіб працездатного віку – до 11,2%.

²⁴ Патика Н.І. Розвиток сільських територій України у довоєнний та воєнний періоди. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023.

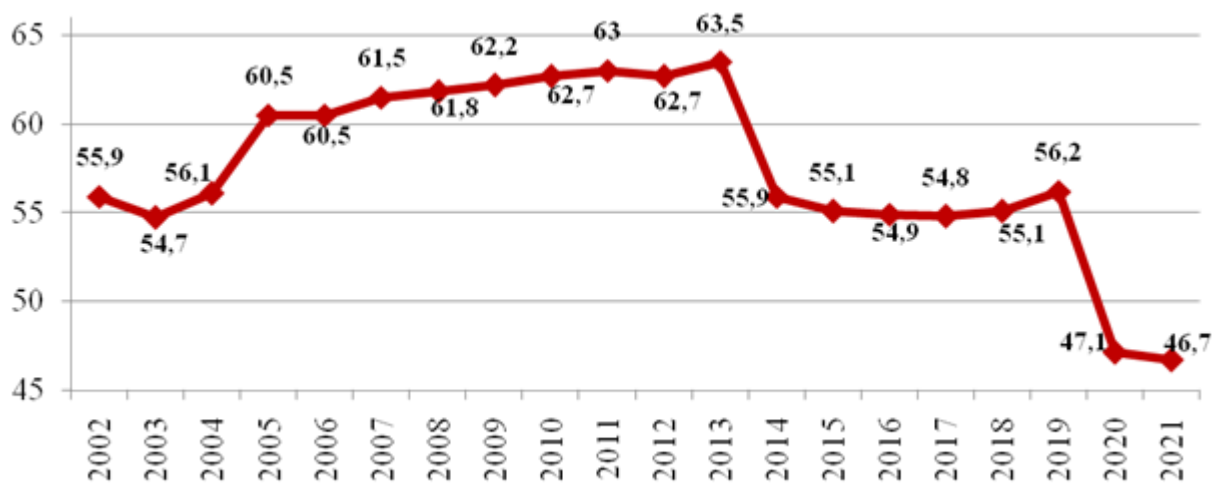

Рис. 2. Рівень зайнятості сільського населення в Україні, % ²⁵

Зрозуміло, що під час російсько-української війни ситуація значно погіршилася. Відсутність офіційних статистичних даних не дає можливості оцінити фактичний рівень зайнятості, проте згідно експертних оцінок його зниження є суттєвим, а в окремих регіонах і катастрофічним.

Через безробіття та втрату селянами можливостей реалізовувати своє право на працю і співрозмірну за неї оплату, внаслідок інфляції, постійного зростання цін і тарифів на соціальні послуги купівельна спроможність сільських жителів знижується, зменшується споживання продуктів харчування (в сільських сім'ях у загальній структурі сукупних витрат протягом майже двох десятиріч 53-67% приходиться лише на продовольчі товари), промислових товарів та послуг, безперервно дорожчає вартість життя селян, погіршується їхній життєвий рівень.

Складною є ситуація із забезпеченням сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури. За десять останніх років кількість загальноосвітніх шкіл зменшилася на 34,8%. Кількість лікарняних закладів скоротилася в 16,8 раза, фельдшерсько-акушерських пунктів – на 41,7%, бібліотек – на 13,6%, закладів культури клубного типу – на 8,1%. Кількість дошкільних дитячих закладів хоча й зросла за аналізований період на 400 од., проте рівень забезпеченості ними залишився досить низьким – 33,6% (табл. 4)

4. Динаміка наявності об'єктів соціальної інфраструктури та забезпеченості ними сільської поселенської мережі ²⁶

Об'єкти соціальної сфери	2010	2015	2019	2020	2021	2021 р., %, до 2010 р.
Житловий фонд:	372894	381247	390091	389853	н/д	-

²⁵ Складено Н.І. Патиною за даними Державної служби статистики України, ННЦ «ІАЕ».

²⁶ Складено О.В. Самофалза даними Державної служби статистики України, ННЦ «ІАЕ».

наявність, тис. м ² загальної площі						
Дошкільні дитячі заклади, од.	8566	9133	8948	9203	8966	104,7
Загальноосвітні школи, од.	12924	11876	9610	9233	8446	65,3
Фельдшерсько-акушерські пункти, од.	14934	13205	11821	11278	8708	58,3
Лікарні, розташовані в сільській місцевості, од.	521	49	31	31	н/д	-
Сільські лікарські амбулаторії, од.	3452	3833	3819	3842	3548	102,8
Заклади культури клубного типу, од.	16471	15591	15112	15137	н/д	-
Бібліотеки, од.	14870	13710	13184	12853	н/д	-

Станом на 17 листопада 2022 р. 331 територіальних громад (22,5%) з дев'яти областей були розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). З них 105 – сільські територіальні громади. На цих територіях відбувається руйнація сільської поселенської мережі. У переважній частині сіл, які знаходилися або знаходяться в зоні активних бойових дій зруйновані частково, а подекуди й повністю виробнича інфраструктура, житловий фонд, не діють житлово-комунальні підприємства, інженерне забезпечення в незадовільному стані. Як наслідок, практично повністю втрачена привабливість проживання сільського населення та можливість реалізації прав на зайнятість. Отже, сучасний стан сільських територій знаходиться в критичній фазі, яка тягне за собою дестабілізацію всього народногосподарського комплексу.²⁷

Унаслідок повномасштабної війни, аграрний сектор економіки зазнав значних втрат, скоротилася бізнес-активність. На не окупованій території значка кількість аграрних підприємств було зупинено або частково зупинено. Загальні прямі втрати малих підприємств оцінюються мільярдними збитками. Понад 10 млн українців є переселенцями, тобто покинули свої домівки, у т. ч. до 8 млн подалися за кордон. Зріс рівень безробіття, та знизився розмір заробітної плати у різних сферах економічної діяльності, що призвело до скорочення внутрішнього попиту на агропродовольчу продукцію та зменшення цін.

Істотних руйнувань зазнали об'єкти сільськогосподарської, складської, транспортної, енергетичної, переробної та іншої інфраструктури. Через фізичне знищення аграрних підприємств в зоні ведення бойових дій втрачено до 30% поголів'я тварин. Внаслідок зростання цін на добрива, пальне та насіння, руйнування логістичних мереж відбулося зростання собівартості. Виробництво

²⁷ Патика Н.І. Розвиток сільських територій України у довоєнний та воєнний періоди. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023.

сільськогосподарської продукції стає збитковим і низькорентабельним по багатьох продуктах.

Через військові дії непридатними до використання та / або небезпечними є понад 5 млн га сільськогосподарських угідь. За інформацію Кабінету Міністрів України понад 170 тисяч квадратних кілометрів є забрудненими вибухонебезпечними предметами і потенційно небезпечними територіями, потребують обстеження та подальшого очищення.²⁸

Додаткові економічні втрати галузі від війни лише у 2022 році за оцінками Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» становлять близько 22 мільярди доларів, а зниження доходів сільського господарства та суміжних секторів складає від 10% до 30%.²⁹

ОЦІНКИ ФЕРМЕРІВ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ПІДХОДІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ (РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ)

Спілкування з фермерами – членами Асоціацією фермерів та приватних землевласників України дозволило зробити певні узагальнення щодо їх стану, поточних проблем і перспектив впровадження підходів сталого розвитку. Ці висновки не є репрезентативними, проте дозволяють побачити загальну картину.

Фермери переймають долею свого населеного пункту (села), його жителів та навколишнього середовища. Звичайною практикою фермерів є фінансування навчальних закладів, медичних амбулаторій, дитячих дошкільних закладів. Для шкіл і дитячих садочків надають овочі, фрукти, борошно, молоко і м'ясопродукти, іншу харчову продукцію, матеріально підтримують малозабезпечених односельців, надають транспорт для похорон та поїздок до лікарні. Вже понад рік надають свою продукцію як волонтери на потреби Збройних сил України.

Фермери висловлюють бажання жити в мирній, розвиненій, справедливій, екологічно чистій країні та хочуть залишити її своїм дітям та онукам. Більшість з них відзначили, що чули або читали про загальний світовий тренд щодо сталого розвитку, в перспективі готові впроваджувати підходи сталого розвитку. Проте наразі не мають достатньої інформації щодо принципів сталого розвитку і підходів сталого розвитку. Їх розуміння сталого розвитку фокусується на необхідності збереження природи, запобігання глобальному потеплінню, проте не мають знань,

²⁸ Денис Башлик Розмінування сільськогосподарських земель потребує координації дій усіх учасників. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/rozminuvannia-silskohospodarskykh-zemel-potrebuie-koordynatsii-dii-usikh-uchasnykiv-denys-bashlyk>

²⁹ ННЦ «Інститут аграрної економіки» URL : <http://iae.org.ua/presscentre/archnews/3489-2022-roku-vtraty-aharnoho-sektora-vnaslidok-lohistychnykh-problem-mozhut-syahnuty-blyzko-10-mlrd-dol-ssha-oleksandr-zakharchuk.html>

яким чином це забезпечувати. Наразі вони зосереджені на економічних питаннях виживання свого господарства і своєї родини.

Більшість фермерів прагнуть стабілізувати показники діяльності господарства на поточному їх рівні («щоб не було гірше»). Такі плани у них на коротко і середньострокову перспективу. Для цього вони змушені скорочувати основний і допоміжний персонал ферми, зменшувати обсяги виробництва, шукати партнерів і кооперуватися.

Понад чверть фермерських господарств з оптимізмом дивляться у майбутнє і планують розширяти сфери діяльності, збільшувати площі посівів, шукають нові ринки збуту тощо. Окремі фермери повідомили про згортання своєї діяльності, та / або вони консервують свої активи, щоб уникнути збитків. Фермери мають борги з виплати заробітної плати, закупівлі добрив і засобів захисту рослин, транспорт тощо. Така картина спостерігається у всіх регіонах країни, особливо центральних. Важливою проблемою продовження діяльності є наявність на полях мін, ракет і снарядів, які не розірвалися. В наслідок цього є випадки підриву техніки на полях, травмування і загибелі фермерів.

Оцінюючи довгострокову перспективу, більшість фермерів планують розвивати своє господарство, у т.ч. на засадах сталого розвитку, збільшувати обсяги виробництва продукції та підвищувати її якість, вийти на нові ринки збуту, знайти партнерів в ЄС для свого експорту. Для цього вони потребують консультаційної та фінансової допомоги. Фермери висловлюють готовність співпрацювати з колегами, іншими підприємствами, готові ділитись досвідом щодо виробництва, переробки і збуту продукції, включаючи її експорт, ноу-хау, готові до змін і навчання, у т.ч. щодо впровадження підходів сталого розвитку, знання європейських практик, іноземних мов тощо.

В плані допомоги в їх діяльності фермери відзначили потребу в наступних змінах:

- прийняти законодавче рішення щодо надання тимчасових (на період військового стану) пільг щодо сплати єдиного податку 4 групи (податок, який наразі сплачують фермери);
- на державному рівні прийняти рішення щодо перенесення на період після закінчення війни запровадження нового податкового платежу для фермерів – мінімального податкового зобов'язання на 1 гектар;
- вирішити проблему із блокуванням податкових накладних (автоматичне розблокування накладних через певний термін) та виконання державою судових рішень щодо виплат фіскальними органами держави коштів фермерам (зокрема щодо повернення ПДВ);
- продовження на кілька років безмитного режиму з ЄС та можливості без квот експортувати продукцію;
- спрощення та вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами;

- врегулювати взаємовідносини виробників та торгових мереж, законодавчо встановити граничні терміни відстрочок відповідно до Директиви ЄС (30/60 днів) та розширивши повноваження АМКУ з цих питань;
- запровадження державної програми гарантування воєнних ризиків за принципом страхування та надання доступу страховим компаніям до перестраховання для формування якісних пакетів із воєнними ризиками;
- запровадження прозорих та ефективних механізмів для відшкодування збитків громадянам та бізнесу за втрачене майно;
- удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність, чітке розмежування вимушеного підприємництва на окупованих територіях та пособництва державі-агресору.

Викликає стурбованість у фермерів те, що у разі ухвалення законопроекту № 6013 «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період», це може призвести до фактичної ліквідації фермерських господарств.³⁰

Продовження дії Регламенту Європейського Парламенту та Ради №2022/870 від 30 травня 2022 року про тимчасову лібералізацію торгівлі, яка доповнює торгові поступки, що застосовуються до української продукції відповідно до Угоди про асоціацію є край важливим для функціонування аграрного сектору України та всієї економіки держави. Проте це зустрічає незадоволення фермерів ЄС. Тому Україні, як на рівні фермерів, галузевих об'єднань товаровиробників, так і на рівні держави, треба проявляти ініціативу і вступати в діалог, доводити партнерам і конкурентам в ЄС, що Україна є посиленням в аграрній сфері для Європейського Союзу, що ми зробимо ЄС з Україною в складі могутнім глобальним гравцем.³¹

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ТА НАЯВНИХ ВИКЛИКІВ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ

До 2022 року – початку повномасштабної війни аграрні підприємства забезпечували 5-6% щорічного зростання виробництва. Рекордним є показники виробництва 2021 року – 712,6 млрд грн. валової продукції сільського господарства. Внаслідок військових дій аграрії опинилися в складних, а подекуди критичних умовах. Для відновлення довоєнного потенціалу аграрним підприємствам знадобиться 5-7 років. Прогнозні обсяги виробництва продукції наведено у табл. 5.

5. Фактичні обсяги та потенціал виробництва сільськогосподарської продукції, млн. тонн

³⁰ Верховна Рада України. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults>

³¹ Трофімцева Ольга. Україна має пояснювати переваги свого зерна європейським фермерам. URL : <https://agroportal.ua/news/ukraina/ukrajina-maye-poyasnyuvati-perevagi-svogo-zerna-evropeyskim-fermeram>

Продукція	2019-2021	2022	2028-2030 (прогноз)
Зернові та зернобобові культури, всього	74,5	53,8	86,0-87,0
у т.ч. пшениця	28,4	20,3	32,0-32,5
кукурудза	36,0	26,3	42,1-42,4
ячмінь	8,6	5,6	9,4-9,6
жито	0,4	0,3	0,6
овес	0,5	0,4	0,5
культури зернобобові	0,7	0,5	0,6
Соя	3,3	3,7	4,0-4,2
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	2,9	3,3	3,5
Соняшник	14,9	11,1	15,0-15,5
Буряк цукровий фабричний	10,0	9,7	11,0
Картопля	20,8	20,8	21,0
Культури овочеві	9,7	7,7	10,0
Культури плодові та ягідні	2,1	2,0	2,3

При післявоєнному відновленні у найскладніших умовах будуть малі підприємства. Відповідно, найбільші обсяги збільшення виробництва демонструватимуть не вони, а середні та великі товаровиробники. Подальшому розвитку малих аграрних підприємств заважатимуть проблеми, які не були вирішені до 2022 року. Вони залишатимуться викликами повоєнному відновленні. Зокрема, проблеми з блокуванням податкових накладних та невиконання державою рішень суду щодо повернення Державним казначейством коштів фермерам; складність підключення об'єктів до інженерних мереж; незавершена адаптація законодавства у сфері безпечності, ветеринарного та фітосанітарного контролю до норм ЄС; слабкий захист прав власності та рейдерство в аграрному секторі; невідповідність потужностей по зберіганню, перевалці та транспортуванню аграрної продукції зростаючим потребам сільськогосподарських виробників; монополія «Укрзалізниці» на перевезення вантажів. Логістика є суттєвим викликом в роботі малих аграрних підприємств, особливо це стосується ускладненого доступу до контейнерних перевезень, резервування транспорту та подачі вагонів.

Також слід зазначити, що недостатній обсяг інформації щодо принципів впровадження належної сільськогосподарської практики (що є неминучим в рамках Спільної аграрної політики) містять ризики понесення великих втрат саме малими виробниками, оскільки підвищенню безпечності та якості сільськогосподарської продукції сприяє саме вміння правильного використання добрив і пестицидів, ефективного та відповідального використання ресурсів. Набуття таких навичок потребує відповідального консультативного супроводу та певних капіталовкладень.

Наразі серед основних проблем подальшого функціонування малих аграрних підприємств виділяють:

- ризику, пов'язані із можливістю відімкнення електроенергії;
- недостатність трудових ресурсів, особливо кваліфікованих працівників, механізаторів;
- суттєве скорочення внутрішнього попиту внаслідок поширення бідності та переходу значної частини населення на споживання дешевих і низькоякісних харчових продуктів;
- проблеми у відносинах і розрахунках із торговими мережами;
- зниження рентабельності сільськогосподарського виробництва внаслідок збільшення вартості пального, мінеральних добрив, засобів захисту рослин тощо та зменшення цін на сільськогосподарську продукцію;
- непередбачувані дії держави щодо можливих різких змін законодавства.
- забруднення полів вибухонебезпечними предметами (міни, снаряди і ракети, які не розірвалися).

Це створює значні перешкоди щодо запровадження підходів сталого розвитку після війни.

ПРОПОЗИЦІЇ ТА ПОТРЕБИ ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДРІБНИХ АГРОПІДПРИЄМСТВ

Важливим елементом подальшого сталого розвитку сільського господарства є малі підприємства. Вони забезпечують зайнятість власників (фермерів) і робочі місця сільським жителям та збільшення їх доходів, посилення соціального захисту сільських жителів, збільшення надходжень до місцевих бюджетів сільських громад, збереження природи, екологічної рівноваги сільських територій та якості землі для наступних поколінь. За своєю суттю малі аграрні підприємства є основою збереження сільських населених пунктів (села). Саме на їх розвиток, насамперед у формі сімейних фермерських господарств, має бути спрямована аграрна політика держави.

Для цього мають бути забезпечені ті потреби малих аграрних підприємств, про які йшлося вище. Зокрема, необхідно вирішити хронічні проблеми економіки та аграрної галузі, на які вказують фермери.³²

Наприклад, вирішити проблему із блокуванням податкових накладних (автоматичне розблокування накладних через певний термін). Держава повинна виконувати рішення судів щодо спростування претензій податкових органів і

³² П'ять аргументів, які вказують на те, що з фермерством в Україні буде покінчено, якщо влада не зупиниться.
URL : <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/pjat-arhumentiv-jaki-vkazuju-na-te-shcho-z-fermerstvom-v-ukrajini-bude-pokincheno-jakshcho-vlada-ne-zupinitsja.html>

повернення фермерам коштів від Державного казначейства. Для цього не потрібно приймати якісь закони, виконання судових рішень державною є основою правової системи.

Сталий розвиток сільського господарства має бути підкріплений судовою реформою і забезпеченням верховенства права, оскільки вони взагалі є основою будь-якого розвитку. А в аграрній галузі вони є особливо критичними для розвитку малих форм господарювання, залучення інвестицій, сучасних технологій та інновацій сільськогосподарськими підприємствами.

Запорукою подальшого сталого розвитку фермери бачать забезпечення успішної Європейської інтеграції України та створення середовища, сприятливого для сталого розвитку. Насамперед, необхідно виконати рекомендації Європейської комісії, пов'язані з наданням статусу кандидата у члени Євросоюзу (посилення боротьби з корупцією на всіх рівнях, удосконалення законодавства щодо судової системи та ін.) та забезпечити європейські принципи функціонування економіки та суспільства. Перепонами для ведення бізнесу в Україні є недовіра до судової системи, корупція, монополії, нестабільне законодавство, репресивні дії правоохоронних органів, складність з адмініструванням податків, не завершена імплементація нормативно-правової бази України до вимог Європейського Союзу.

Для забезпечення підтримки та розвитку малих аграрних підприємств вважаємо доцільним здійснити наступні заходи щодо:

- активізації програм фінансової, матеріальної, волонтерської, консультаційної, інформаційної та іншої підтримки малих аграрних підприємств (насамперед сімейних фермерських господарств);
- сприяння щодо першочергового відновлення придатності ріллі та тваринницьких приміщень для ведення сільськогосподарської діяльності (розмінування, ремонт тощо);
- розробки та реалізації програм гарантування фізичної та економічної доступності продовольчих товарів для громадян, насамперед у постраждалих від бойових дій регіонах країни;
- стимулювання збереження і збільшення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз як основи створення нових робочих місць в сільській місцевості, розвитку малих аграрних підприємств.

На законодавчому рівні мають бути вирішені питання щодо:

- відтермінування запровадження нового податкового платежу для фермерів – мінімального податкового зобов'язання на 1 гектар (введено з 1 січня 2023 року)³³ для тих фермерів, земельні ділянки яких розташовані на територіях бойових дій або тимчасово окупованих;

³³ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#n183>

- спрощення та вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами;
- врегулювати взаємовідносини виробників та торгових мереж, законодавчо встановити граничні терміни відстрочок відповідно до Директиви ЄС (30/60 днів) та розширивши повноваження АМКУ з цих питань;
- запровадження прозорих та ефективних механізмів для відшкодування збитків громадянам та бізнесу за втрачене майно;
- запровадження державної програми гарантування воєнних ризиків за принципом страхування та надання доступу страховим компаніям до перестраховування для формування якісних пакетів із воєнними ризиками.

Сталий розвиток неможливий без повного розмінування земель. Тому має бути забезпечено виконання плану заходів із розмінування сільськогосподарських угідь та успішна діяльність Національного органу з питань протимінної діяльності.

Важливо продовжити поетапну лібералізацію ринку земель сільськогосподарського призначення та завершення всіх передбачених заходів для повноцінного функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Земельна реформа має сприяти розвитку сільських територій та малих аграрних підприємств (насамперед, сімейних фермерських господарств), підвищенню капіталізації землі та підприємств, зайнятості сільського населення, раціональному і ефективному використанню земель.

Надважливим є продовження на кілька років тимчасової лібералізації торгівлі, яка доповнює торгові поступки, що застосовуються до української продукції відповідно до Угоди про асоціацію (продовження Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 2022/870 від 30 травня 2022 року).

Разом з тим, головним викликом для Уряду України має стати розробка та схвалення стратегічного документу з підтримки сільського розвитку через стимулювання ефективної діяльності малого аграрного бізнесу.

РИЗИКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО УПРАВЛІННЯ НИМИ

Ризиками подальшого сталого розвитку дрібних аграрних підприємств в Україні є:

- пов'язані з природою:
- екстремальні погодно-кліматичні умови, як наслідок швидкої зміни клімату та глобального потепління;
- вплив COVID-19 та інших можливих пандемій, ймовірність нових спалахів хвороб тварин, зростаючих рівнів антимікробної резистентності;
- політико-економічного характеру:
- низька спроможність конкурувати з великими господарствами, необхідність запровадження енергоефективного виробництва, диверсифікації та переходу від сировинного виробництва до створення ланцюгів доданої вартості;

- коливання попиту на зовнішніх ринках та необхідність перегляду структури посівних площ та/або виробництва;
- ускладненість взаємовідносин з ритейлом на внутрішньому ринку;
- зменшення розміру земельного банку та скорочення посівних площ;
- волатильність цін на внутрішньому ринку та від'ємна окупність виробництва;
- впровадження принципів належної сільськогосподарської практики, дотримання вимог безпечності виробленої продукції та впровадження новітніх технологій, що вимагає забезпечення сталої мережі консультаційних (дорадчих) послуг;
- непрогнозованість впливу прийняття нових законодавчих ініціатив і реформування системи державного регулювання галузі (ліквідація Міністерства аграрної політики та продовольства).

Проте найбільшими на цьому етапі розвитку аграрного сектору економіки є ризики пов'язані з війною:

- руйнування логістичних ланцюгів збуту продукції, що вимагає стимулювання розвитку кооперації та налагодження сталої системи державних закупівель аграрної продукції;
- зміни традиційних експортних шляхів та додаткові супутні витрати;
- скорочення посівних площ через забруднення ґрунтів вибухонебезпечними предметами.

Наслідки війни будуть активно відчуватися аграрним сектором України наступні 3-5 років. В економічній, політичній та екологічній сферах залишатимуться ризики, спричинені війною. На їх нівелювання мають бути спрямовані заходи держави щодо запровадження державних програм гарантування воєнних ризиків за принципом страхування та / або державних програм страхування воєнних ризиків. Доцільним є запровадження державної підтримки інвестицій у вигляді страхування від воєнних ризиків.

Для запровадження агрополітичних рішень та змін в аграрній політиці необхідно мати узгоджену позицію різних зацікавлених сторін (стейкхолдерів). Розгляд наслідків для різних стейкхолдерів має відбуватися до прийняття політичних рішень (це результати моделювання, прогнози тощо). Тому важливим є публічний діалог (у т.ч. для врегулювання суперечностей між стейкхолдерами).

Малі аграрні підприємства (у т.ч. фермерські господарства) не мають великого досвіду щодо просування своїх інтересів, співпраці з державними установами та донорськими організаціями. Тому необхідно запровадити відкриті діалоги і заходи, залучати якнайбільше фермерів та їх представницьких органів, знайомити малі аграрні підприємства із проектами агрополітичних рішень, можливими наслідками їх прийняття, шляхами усунення негативних наслідків тощо.

Доцільним є запровадження навчальних програм для керівників малих аграрних підприємств, членів фермерських господарств. Такими заходами можуть

бути спеціальні програми радіо і телебачення, проведення конференцій, круглих столів та інших суспільних і професійних заходів, спрямованих на обмін досвідом та застосування сучасних підходів сталого розвитку. В засобах масової інформації мають бути започатковані інформаційні кампанії з метою популяризації сталого розвитку та фермерського способу життя і роботи в сільському господарстві. Це може сприяти залученню молоді в аграрний сектор економіки.

Зважаючи на потребу фермерів у дешевих кредитах та у консультаціях експертів щодо фінансів, інвестицій, постачання і збуту, започатковано різні програми допомоги як державою, так і кредитними установами та донорськими організаціями.³⁴ Проте без відповідних знань розібратися в них фермерам нелегко.

Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами - членами, з іншої сторони, передбачено поступове зближення політик та законодавства, в тому числі у сфері сільського розвитку. Зокрема, стаття 404 Угоди охоплює сфери поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів, а також сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників.

Одним з інструментів побудови ефективного обміну знань та підтримки розвитку інноваційних рішень, які працюють на практиці, у багатьох країнах Європейського Союзу є налагоджена система передачі знань та інновацій в сільськогосподарській галузі.

Тому доцільно створити галузевий хаб збору та обміну інформацією з цих питань. Важливу роль у цьому має зіграти сільськогосподарське дорадництво.³⁵ Воно є одним із найдієвіших інструментів, спроможних вивести малі аграрні підприємства на новий рівень та забезпечити впровадження підходів сталого розвитку.

Європейський ринок є найперспективнішим ринком збуту української агропродовольчої продукції. Тому необхідно й українській владі й провідними аграрним асоціаціям країни вжити всі можливі заходи щодо продовження дії Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 2022/870 від 30 травня 2022 року щодо тимчасової лібералізації торгівлі, продовження безмитного режиму з ЄС.

³⁴ Орищак Максим. Агрокредити та інші форми допомоги хліборобам URL : <https://zn.ua/ukr/business/ahrokrediti-ta-inshi-formi-dopomohi-khliborobam.html>

³⁵ Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>